

DISPARIȚIA LIMBII ÎN SATELE POLONEZE DIN BUCOVINA ROMÂNEASCĂ

KARINA STEMPEL-GANCARCZYK

Language Disappearance in the Polish Villages of Bukovina

(Abstract)*

The text refers to the process of language disappearance in some of the villages in Bukovina (Suceava county). The disappearance of the minority language is one of the vital issues that concern, among others, linguists and sociologists. Phenomena such as: reducing their own linguistic structures and adapting foreign ones; diminishing the diversity and complexity of the grammatical categories; loss of linguistic norms; excessive number of loans in other languages; the replacement of the liturgical and the majority languages; the transition to the majority language in the domestic sphere or the lack of transmission of the language to the next generations – are signs of “death” of the language and all can be observed in rural communities in the villages: Bulai, Vicșani, Cacica, Frumoasa or Mihoveni. Therefore, it seems very important to try to identify the causes of this phenomenon, especially as it refers to the Polish dialects, which in many cases retain the characteristics of the language at the end of the 19th century.

Keywords: language disappearance, Polish dialects, Polish language, Poland in Romania, Bukovina.

Graiurile poloneze din Bucovina românească, patrimoniu al descendenților polonezi stabiliți pe aceste meleaguri în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, au fost împărțite de către lingviști în patru grupe¹, care se deosebesc între ele prin locul de proveniență al utilizatorilor și prin trăsături specifice ale limbajului. În prezent, o parte dintre ele constituie un obiect pe cât de interesant, pe atât de perisabil al analizei sociolingvistice. Cercetările pe care le-am efectuat în România, începând din anul 2013, au fost axate pe trei graiuri din satele: Bulai, Mihoveni și Frumoasa;

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

¹ Limba minorității poloneze din România a fost analizată în anii '60 ai sec. al XX-lea de către Stanisław Gogolewski și Elena Deboveanu, care, în cadrul cercetărilor, au descris și au împărțit graiurile poloneze în patru grupe: a) graiul satului Cacica; b) graiul muntenilor bucovineni; c) graiul satului Ruda; d) graiurile satelor Bulai și Mihoveni. Cf. E. Deboveanu, S. Gogolewski, „Przegląd polskich gwar na terenie Rumunii”, în „Język Polski”, tomul 46, 1966, p. 112–131.

Cacica și Vicșani. Pe baza acestor cercetări am formulat teza conform căreia aceste graiuri dispar și acesta este un proces care coincide cu „dispariția limbii”, un fenomen interesant pentru lingviștii din întreaga lume.

Dintre cele aproximativ 6 000 de limbi existente, 96% sunt cele utilizate de un număr redus de oameni (mai exact, 96% dintre limbi sunt utilizate doar de 4% din populație). După aprecierea sociolingviștilor, în secolele următoare majoritatea vor dispărea, supraviețuind probabil doar câteva sute².

Graiul este parte a limbii, o variantă a acesteia. El în sine nu concentrează asupra sa tot atât de mult interes ca limba. Ba chiar mai mult, diferă de limba generală, „normativă”, prin anumite caracteristici care îl fac mult mai predispus la toate influențele din exterior. Aceste trăsături ale sistemului dialectal, care îl diferențiază de limba națională, sunt: deschiderea, interferența la toate nivelele structurale și variabilitatea³. Acestea fac ca tot mai multe elemente din limba generală să pătrundă în grai. Același proces are loc și în situația în care graiul intră în contact cu varianta generală a unui alt sistem lingvistic – în cazul de față cu sistemul limbii române. Acest context specific pentru apariția interferențelor determină modificări la nivel lexical (acesta este domeniul cel mai ușor influențabil), sintactic, morfologic și chiar fonetic.

În ceea ce privește graiurile poloneze din Bucovina, un factor extrem de important este faptul că ele au funcționat și funcționează în cadrul așa-numitei „comunități lingvistice” bucovinene. Kazimierz Feleszko definește comunitatea lingvistică drept o „grupă socială, care poate vorbi o limbă sau poate fi multilingvă și care persistă datorită intensității interacțiunilor, totodată separându-se de zonele care o înconjoară datorită legăturilor slabe”⁴. După cum arată Feleszko, în tradiția lingvistică poloneză, pentru descrierea unei situații lingvistice similare, se utilizează noțiunea de „comunitate de comunicare” – termen ce implică un lucru important: persoanele care comunică între ele în cadrul acestei comunități, pentru a facilita procesul de comunicare, tind să înlăture toate barierele care îngreunează desfășurarea acesteia. Așa apar condițiile pentru toate tipurile de interferență – fenomen perceput ca fiind negativ din punctul de vedere al standardelor lingvistice generale, însă, în Bucovina, acolo unde o parte a locuitorilor a fost (sau este în continuare) bilingvă sau chiar multilingvă, acesta este esențial pentru procesul de comunicare.

Specificul regiunii a dus la crearea fenomenului de di-ethnie, tipic pentru zonele transfrontaliere. Di-ethnia sau, cu alte cuvinte, biculturalismul, este un fenomen analog cu diglosia (bilingvismul) la nivel lingvistic. Se poate presupune că în Bucovina di-ethnia apare într-o formă despre care Elżbieta Smułkowa scria că

² N. Dołowy-Rybińska, *Języki i kultury mniejszościowe w Europie: Bretończycy, Łużycanie, Kaszubi*, Warszawa, 2011, p. 13; D. Crystal, *Language Death*, Cambridge, 2005, p. 3–15.

³ M. Głuszkowski, *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzedowców regionu suwalsko-augustowskiego*, Toruń, 2011, p. 252.

⁴ K. Feleszko, *Bukowina moja miłość. Język polski na Bukowinie karpackiej do 1945 roku*, t. 1, red. A. Żor, Warszawa, 2002, p. 104.

înseamnă o combinație specifică, determinată social, de elemente ale culturilor diferite⁵.

Un alt factor care ar trebui luat în considerare la analiza graiurilor poloneze din Bucovina în ultimii ani este schimbarea socială – înțelesă ca o transformare a mai multor elemente ale sistemului social. O asemenea transformare socială larg înțelesă a fost inițiată de evenimente social-politice importante⁶, conform informatorilor noștri – polonezii care locuiesc în Bucovina, precum cel de-al Doilea Război Mondial, regimul comunist, revoluția din 1989 și intrarea României în Uniunea Europeană, în anul 2007. Transformarea recentă, asociată cu schimbările economice după aderarea României la UE, are ca rezultat și schimbări în situația lingvistică – un număr mare de migrații economice determină modificarea radicală a modului de tratare al graiurilor de către utilizatorii lui. Necesitatea de a dobândi abilități de comunicare în alte limbi europene, indispensabile pentru a lucra în străinătate, devine mai importantă decât transmiterea graiului la generațiile următoare.

Funcționarea utilizatorilor graiurilor poloneze în Bucovina, în comunitatea de comunicare multietnică, a fost asociată nu numai cu modificările care pot fi observate în limbă, dar și cu influențele culturale pe mai multe planuri. În cazul tuturor graiurilor și comunităților, factorul cel mai important care a condiționat toate schimbările a fost funcționarea în condițiile unei culturi dominante străine și a limbii române dominante⁷. Cu toate acestea, până la Al Doilea Război Mondial, comunitățile rurale din Bulai, Mihoveni, Frumoasa, Vicșani și Cacica erau atât de compacte, încât comunitatea lingvistico-culturală funcționa într-un fel „la marginea” culturii și a limbii române. Se pare că începutul unor schimbări majore în acest domeniu ar trebui văzut în repatrierea postbelică, care a schimbat fundamental structura comunităților rurale⁸. Polonezii care nu s-au decis să meargă în Polonia în cadrul repatrierii, au câștigat noi vecini – românii, dar, mai important, și-au pierdut simțul coeziunii propriului grup etnic. Dacă anterior căsătoriile mixte erau excepții, după al Doilea Război Mondial s-au generalizat și au devenit un fenomen natural din punct de vedere demografic. Grupul de polonezi, relativ compact până atunci, a început să-și piardă omogenitatea, devenind o grupa bilingvă, pentru ca, într-un final, în ultimii ani, să renunțe practic la transmiterea graiului – efectul este situația în care tânăra generație a persoanelor de origine poloneză din satele cercetate nu utilizează deloc graiul sau îl cunoaște numai din cântecele religioase.

⁵ A. Zielińska, *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*, Warszawa, 2013, s. 60–63; K. Stempel-Gancarczyk, „Catholicismul polonez în Bucovina românească – tradiție și eclecticism (studiu de caz: Bulai-Moara)”, în „Analele Bucovinei”, Rădăuți – București, anul XIV, nr. 2 (49), 2017, p. 421–428.

⁶ M. Głuszkowski, *op. cit.*, p. 258.

⁷ K. Feleszko, *op. cit.*, p. 109.

⁸ E. Wieruszewska, „Bulaj”, în „Polonus”. Revista Uniunii Polonezilor din România, Suceava, nr. 12, 2001, p. 6–7; F. Pieszczoł, *Polonezii în istoria orașului Siret*, Suceava, 2008, p. 40; M. Keller, *Obyczaje Polonii rudeckiej*, în «Polonus». Revista Uniunii Polonezilor din România nr. 6, 2004, p. 12.

În contextul tendinței de dispariție a graiurilor, chestiunea învățământului a devenit una importantă. Între anii 1962 și 1992, din cauza politicii de românizare, în școli nu a existat învățământ în limba polonă. Acest lucru era legat nu numai de excluderea oricărei forme de educație în limba polonă, dar și de modificarea modului de percepere a importanței limbii de acasă în grupul persoanelor de origine poloneză. Graiul polonez a început să fie perceput ca ceva „inferior”, iar în sfera casnică a apărut limba română și pentru a crește șansele la educație ale copiilor din familii poloneze sau mixte.

Așadar, apare întrebarea, dacă în acest tip de familii se poate vorbi în continuare despre „limba maternă” și dacă acest termen care funcționează și este utilizat în recensămintele românești este în continuare adecvat pentru situația polonezilor din România. În Statele Unite, de la sfârșitul secolului al XX-lea, în locul termenului „limba de acasă”, care funcționează și în sociolingvistica poloneză, s-a introdus termenul de „limba moștenită” (*heritage language*)⁹. Conform cercetătorilor americani, limba moștenită este „prima limbă însușită în comunitatea imigranților, care cu timpul devine a doua limbă funcțională, întrucât educația și serviciul îi obligă să studieze și să utilizeze zilnic limba țării în care s-au stabilit”. În acest context se poate vorbi despre atrițiune¹⁰, adică despre pierderea unei limbi complet asimilate, care se poate observa la generația polonezilor de vârstă medie și tânără. Atrițiunea, cel mai des și în cea mai mare măsură, se poate remarca în sfera lexicului, se corelează cu interferența, unul dintre semnalele care anunță posibilitatea dispariției limbii.

Dispariția limbii este un proces care duce la moartea limbii. Conform opiniei lui Jeffrey Holdeman există următoarele semne care prevestesc moartea limbii minorității: – reducerea propriilor structuri lingvistice și adaptarea celor străine; – reducerea complexității și diversității categoriilor gramaticale; – pierderea normelor lingvistice; – limitarea funcționalității prin pierderea sferelor tradiționale de utilizare; – reducerea registrelor și a stilurilor; – un număr excesiv de împrumuturi; – sentimentul de inferioritate al utilizatorilor limbii respective; – schimbarea religiei cu religia majorității; – trecerea la limba majoritară în sfera casnică; – lipsa transmiterii din generație în generație a limbii¹¹.

Referitor la graiurile din Bulai, Mihoveni, Frumoasa, Vicșani și Cacica se pot observa toate trăsăturile sus-menționate, care demonstrează procesul avansat de dispariție a limbii. Acest lucru este cel mai vizibil la Mihoveni și Frumoasa, unde trăiesc doar câteva persoane care utilizează graiul polonez.

În toate graiurile analizate de noi se pot observa interferențe. Procesele de interferență se referă la diferite niveluri ale sistemului lingvistic: fonetic și fonologic, morfologic, lexical, frazeologic, stilistic și sintactic. Cele mai rezistente la schimbări și totodată cele mai reprezentative și durabile caracteristici ale sistemului lingvistic sunt cele care țin de nivelul fonetico-fonologic și morfo-

⁹ A. Libura, „Atrycja języka odziedziczzonego”, în *40 lat wrocławskiej glottodydaktyki polonistycznej. Teoria i praktyka*, red. A. Dąbrowska, U. Dobesz, Wrocław, 2014, p. 303–304.

¹⁰ *Ibidem*, p. 305.

¹¹ M. Głuszkowski, *op. cit.*, p. 251.

logic¹². Toate schimbările în această sferă demonstrează stadiul avansat al proceselor sistematice de modificare lingvistică.

Încălcarea normelor lingvistice a fost comparată de Uriel Weinreich cu fenomenul depunerii nisipului adus de cursul râului – firele de nisip se pot opri pentru scurt timp în orice loc, însă dacă ajung în lac, acolo se depun pentru o perioadă lungă de timp¹³. Noile lexeme introduse în limbă nu întotdeauna înseamnă interferență – o parte dintre ele sunt împrumuturi, care constituie un mod natural de îmbogățire a vocabularului. În acest sens, Anna Zielińska afirmă următoarele: „Împrumuturile după o anumită perioadă își găsesc locul în sistemul lexical și gramatical al limbii, începând să funcționeze în cadrul normelor. Însă, interferențele lexicale sunt elemente străine în limbă, care de obicei apar inconsecvent și de cele mai multe ori sunt consecința cunoașterii insuficiente a unei limbi și sprijinul acestora cu o alta”¹⁴. Împrumuturile înregistrate în graiurile analizate de noi sunt incluse de utilizatorii acestora în sistemul de flexiune al graiului. Totuși, o mare parte a lexemelor constituie cuvinte care își au echivalentul în graiuri, iar utilizarea acestora poate fi tratată drept o interferență. În limbajul colocvial sunt importate relații sintactice întregi sau este utilizată sintaxa românească cu lexeme poloneze în forme incorecte (o asemenea situație apare, de exemplu, la numeralele peste douăzeci, unde utilizează conjuncția „și”, care nu apare în flexiunea numeralelor în polonă, sau în cazul formării gradelor comparativ și superlativ prin utilizarea particulei „mai”). Interferențele cuprind întregul sistem al graiului și se referă și la nivelul cel mai de bază, adică la fonetică – de exemplu, în graiul din Bulai se poate observa pronunția „românească”, adică din gât a vocalei y; pronunția „românească” a vocalei o – în limba română o se pronunță cu buzele mult mai rotunjite, ceea ce face ca în română asemănarea vocalei o de u să fie mai mare decât a vocalei poloneze o; sau utilizarea vocalei ă [ɔ] inexistentă în limba polonă¹⁵.

În procesul de dispariție a limbii, o importanță deosebită o au, așa cum arată Holdeman, fenomenele adiacente lingvisticii, legate de di-ethnie, atrițiune și de lipsa transmiterii din generație în generație a limbii. În localitățile cercetate, limba română domină în toate sferele: acasă, în vecinătate, la școală, la serviciu și în viața religioasă. În puținele familii formate din mai multe generații, generația cea mai înaintată în vârstă și cea medie și-au păstrat cunoștințele legate de grai, însă, în comunicarea cu copiii, membrii utilizează în primul rând (și adeseori numai) limba română.

Graiurile din Bulai, Mihoveni, Frumoasa, Cacica și Vicșani, datorită plecării către cele veșnice a generației vârstnice a utilizatorilor, trebuie tratate ca fiind pe cale de dispariție, iar procesul în sine este avansat și pare a fi ireversibil.

¹² S. Warchoł, „Interferencje językowe jako zjawisko systemowe”, în *Interferencje językowe na różnych obszarach Słowiańszczyzny*, red. S. Warchoł, „Rozprawy Slawistyczne”, Lublin, t. 4, 1989, p. 4.

¹³ K. Feleszko, *op. cit.*, p. 107.

¹⁴ A. Zielińska, Rosyjskie elementy leksykalne i fleksyjno-składniowe w polszczyźnie staroobrzędowców we wsiach Wodziłki i Gabowe Grały”, în „Język a Kultura”, t. 7, 1992, p. 113.

¹⁵ Mai multe pe această temă la Karina Stempel-Gancarczyk, „«Inny» język w «naszej» mowie: interferencja językowa w gwarze Polaków z Moary”, în *Bukowina. Inni wśród swoich*, red. Radu-Florian Bruja, H. Krasowska, M. Pokrzyńska, Piła, 2017, p. 91–101.

